

DE LA PAROLE A LE MOT. REFLEXIÓ RICCEURIANA SOBRE EL LLENGUATGE

ALBERT LLORCA ALEMANY
Societat Catalana de Filosofia

Presentació

Paul Ricœur fou un filòsof personalista (1913-2005) que atorgà al llenguatge un nivell de profunditat que superava en escriure la mera assimilació de paraules i sabers. El que Ricœur accentuava era l'acció humana a través de l'estudi de la paraula (le «mot», no la «parole»); lligat a la vida humana individual i col·lectiva, per damunt de jocs manipuladors en termes hobbesians. Al mateix temps, cal dir que el «mot» diu la finitud humana davant del món (de les coses) i de la infinitud. Constitueix significats i actituds diversos –metàfores i narracions, compromisos i actuacions– dins de l'hermenèutica i la praxi.

Introducció

El món actual indica quatre trets innegables:

- Un món burocratitzat que passa per damunt de la natura –«líquid», deia Bauman–, on la comunicació s'esllavissa en mera connexió.
- Un món tecnocràtic, o regne del pensament uniformit-

- zat («pensament únic»), on la «màquina» digital «obliga» a utilitzar un llenguatge estandarditzat.
- Un món incompreensible per la complexitat que el constitueix i on la persona individual-corporal està perduda, on la massa del conjunt social és qui decideix.
  - Un món on l'espai central l'ocupa la imatge, entesa com la *simplificació del llenguatge*¹, que és farcit de prejudicis i frivolitats.²

En aquesta introducció, parlem de «mots» que són entesos usualment com a «parole», és a dir, en el llenguatge usat per actuar, la polarització col·lectiva treu l'opció i compromís de l'ésser humà sota el perill d'obrar inhumanament, per damunt de les necessitats de qui usa el llenguatge: ja no hi ha promeses, ni posar-se en lloc de l'altre, ni tampoc afirmar el que està de «moda»... i hi ha informació de l'innecessari (rebut una «hiperinformació» i interpretant el que convingui...); de manera que la «parole» guanya la partida a «le mot».

Reflexions filosòfiques diferents en el personalisme filosòfic, però no oposades

Què entenia Ferdinand de Saussure per «parole»? Són afirmacions seves aquestes: «Para nosotros, la lengua (la “langue”, diu ell) no es más que una determinada parte del

1. Paul Ricœur en parlava al *Discurso de la acción* (de 1977) i a *Soi-même comme un autre* (de 1990), (cap. 3 i 4), així com Franz Rosenzweig.

2. Quelcom que anuncia altres fracassos, com la meta-comunicació ferotge en la política i en l'economia, a fomentar prejudicis i etiquetes que s'han fet habituals: «creixement negatiu», «reajustament laboral», «re-dimensió d'una empresa», «mercat lliure», «mercat laboral», «capital humà», «egoisme racional»... són expressions i actituds deshumanitzades absurdes i impunes en boca de polítics.

lenguaje, siempre esencial. Es, a la vez, un producto social de la facultad del lenguaje y un conjunto de convenciones necesarias adoptadas por el cuerpo social para permitir el ejercicio de esa facultad en los individuos. Tomado en su conjunto, el lenguaje es multiforme y heteróclito...». I afeix: «Mientras que el lenguaje es heterogéneo, la lengua así delimitada es de naturaleza homogénea: es un sistema de signos en el que solo es esencial la unión del sentido y de la imagen acústica y donde las dos partes del signo son igualmente psíquicas». I pel que fa a la distinció entre *langue* i *parole* (acte de parlar dins de la llengua), diu que «se separa a la vez: primero, lo que es social de lo que es individual y, segundo, lo que es esencial de lo que es accesorio y más o menos accidental... El habla es un acto individual de voluntad y de inteligencia, en el cual conviene distinguir: primero, las combinaciones por las que el sujeto hablante utiliza el código de la lengua con miras a expresar su pensamiento personal; segundo, el mecanismo psicofísico que le permita exteriorizar esas combinaciones».³

Saussure deixa clares, segons ell, les distincions entre llenguatge i llengua i entre llengua i parla; i nosaltres aprofundirem en la noció de *parla* com a *mot* més enllà de la *paraula* en el sentit sociopsíquic saussurià. «Le mot» pertany a la visió filosòfica-antropològica i no només psiquicolingüística. Per tant, el llenguatge és un element divers i complex present en la subjectivitat humana i en l'objectivitat de les coses. Cal recordar aquí que Ludwig Wittgenstein, tant a la seva primera època (l'any 1922 amb el *Tractatus*) com als anys cinquanta (*Investigacions filosòfiques*) entenia que la filosofia devia ser conscient *del llenguatge que usa*, i que la mateixa ciència no pot resoldre.⁴ O sigui, que el llenguatge

3. Ferdinand de SAUSSURE, *Curso de lingüística general*. Buenos Aires: Losada, 1973, p. 51, 59 i 57.

4. En el conegut *Tractatus*, Wittgenstein afirma el següent en el parà-

ge planteja problemes filosòfics i d'entesa (interpretacions), més enllà del que diuen les paraules-conceptes, en no afirmar la veritat definitiva de les coses que ens envolten –tot i apropar-nos-hi. Tal com afirmava un personalista com Emmanuel Lévinas: «Això que comunico es constitueix abans que res en funció dels altres. En parlar, no trameto a un altre el que és objectiu per a mi: tot el que és objectiu només arriba a ser objectiu per la comunicació».⁵ Ergo, direm que la «realitat» –la veritat– és en la comunicació entre dos subjectes humans o més.

El que pensa Paul Ricœur sobre el llenguatge: vessant personalista

I què ens diu Paul Ricœur sobre la veritat, el llenguatge i el lloc de «le mot»? Al nostre parer, caldrà marcar dos camins coordinats en el temps:

- a) *El de la descripció eidètica del llenguatge*, donant peu a una antropologia del llenguatge. Pel que fa a aquest punt, cal dir que l'expressió «le mot» no és la «parole» de Saussure –tot i que hi té relació–. Hom pot afirmar que des del 1950 Ricœur endega la descripció eidètica de la voluntat sobre la base fenomenològica husserliana.
- b) *El de l'hermenèutica del discurs del llenguatge*, que comença a *Finitude de la volonté I i II*, i arriba a *Temps*

---

graf 6.52: «Nosotros sentimos que incluso si todas las posibles cuestiones científicas pudieran responderse, el problema de nuestra vida no habría sido más penetrado». I a *Investigacions filosòfiques* (paràgraf 120) afirma que «Quan parlo del llenguatge (paraula, proposició, etc.), ha de parlar el llenguatge de cada dia ¿És potser massa bast, massa material, aquest llenguatge per a allò que volem dir?».

5. Emmanuel LÉVINAS, *Totalidad e infinito. Ensayo sobre la exterioridad*. Salamanca: Sígueme, 1987, p. 223.

et récit (en què l'hermenèutica troba vincles clars entre la metàfora i la narració) i a *Soi-même comme un autre* (el llenguatge indica els vincles necessaris de l'ésser humà amb els altres per ser ell mateix); i tanca el cicle a *Lectures I i II* (en què la interpretació s'aboca sobre el llenguatge en la retòrica, la política i la metafísica).

En el primer punt, «le mot» no és la «parole» en el sentit saussurià, sinó que és central per mostrar els condicionants corporals: desitjo el que no sé, espero el que no soc, prometo el que no sé si faré, faig el que puc i no el que vull... És a dir, el llenguatge m'obre al món, però també em posa equívocs.⁶ Soc, a la fi, un ésser necessitant, i el llenguatge és el medi que indica la meua relació amb les coses. «Le mot» –que és la base de la frase– indica el camí del discurs de tot subjecte davant les coses del món: discrepant, entrant en conflicte, consensuant...⁷ Contemplar la corporalitat aquí és fonamental, així com l'entorn social; en efecte, termes com la «necessitat», la «motivació», la «decisió» i el projecte de tota decisió, la «felicitat», la igualtat o la convivència indiquen quelcom més que ser paraules adscrites al sistema lingüístic de què es tracti: indiquen «mots» que signifiquen el destí de les persones referides.

En el *Discurso de la acción*,⁸ l'autor posa en funcionament aquesta actitud corporal-gestora del llenguatge. I què

6. Albert LLORCA, *De l'eidètica pràctica a l'hermenèutica en el pensament de Paul Ricœur*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1996, tesi doctoral, p. 296.

7. Paul RICŒUR, «Langage politique et rhétorique», *Lectures I*. Paris: Seuil, 1990, p. 167. Afirmar Ricœur: «El llenguatge polític funciona de la millor manera en les democràcies occidentals modernes com un llenguatge que afronta pretensions rivals i que contribueix a la formació d'una decisió comuna. És alhora conflictiu i consensuador» (traducció pròpia).

8. Obra original de 1977, perduda i de la qual només queda la versió castellana de 1981.

diu? Bàsicament parla de la contribució del llenguatge a la filosofia de l'acció, més enllà d'identificar el que sigui pràctic amb l'ètica.⁹ La idea fonamental de Ricœur és fer una descripció dels discursos en què l'home diu el seu fer, ja sigui conceptualment, proposicionalment o argumentalment.¹⁰

El llenguatge de l'acció «constitueix sentit», assenyala Ricœur,¹¹ més enllà de tota observació, segons diu el llenguatge ordinari. I Ricœur afirma amb contundència: «Parece ser que el error del positivismo lógico es haber identificado el contenido de sentido de una proposición, a saber, la relación del sujeto descrito por referencia identificadora y del predicado general que se le atribuye, con una de las figuras de la locución –a saber, la constatación. Una cosa es identificar y predicar, y otra, hacerlo con la fuerza de una comprobación».¹²

Respecte al punt segon, o camí de l'hermenèutica, algú parla i expressa significats¹³ en mots com «innocència»,

9. Paul RICŒUR, *Discurso de la acción*. Madrid: Cátedra, 1977, p. 11.

10. A l'obra citada (*Discurso de la acción*), Ricœur tracta del sentit de l'acció: motius, desitjos, preferències, eleccions i responsabilitats de l'acció (què es diu, el que es fa, per què es fa, amb quins mitjans i quina finalitat; cosa que el condueix a la filosofia del llenguatge ordinari de Wittgenstein, per l'aclariment del sentit de l'acció, diferenciant-se dels moviments de la natura (paràgrafs 611 i 660 de les *Investigacions filosòfiques*). I pel que fa a la tercera, el vessant argumentatiu, el discurs de l'acció versa sobre la teoria de la decisió i dels jocs.

11. Paul RICŒUR, *Discurso de la acción*, *op. cit.*, p. 17. A partir del *Discurso de la acción*, Ricœur parla de l'enunciat sobre l'acció, recurrent a la teoria de l'«speech-act», o acte de la parla (mot) d'Austin (*Fer coses amb paraules*).

12. Paul RICŒUR, *Discurso de la acción*, *op. cit.*, p. 17.

13. «Expressar significats» –anàlisi dels enunciats de l'acció– implica, com dèiem, en la nomenclatura de John Austin, citat per P. Ricœur, la distinció entre les locucions –vessant semàntica del llenguatge–, les il·locucions –vessant pragmàtica del llenguatge i les perlocucions o ves-

«intersubjectivitat», «veritat»... obrint noves expectatives, en forma d'accions i relacions, al marge d'un sistema lingüístic de comunicació. En aquest sentit, des del nihilisme abordat filosòficament, la noció de *progrés*, la cultura de l'oblit, el consumisme, l'ètica indolora postmoderna, el mal banal de Hannah Arendt o la raó instrumental de l'escola de Frankfurt¹⁴ són mots i expressions no fàcils de desenvolupar. Així, el llenguatge, i no la llengua, «diu» la possible veritat de les coses, en referir l'adscripció del subjecte que diu i fa, que «narra» i «obra» la veritat en tant que testimoni.¹⁵

En el seu article «La métaphore et le problème central de l'herméneutique»¹⁶, que és un text cabdal, començava Ricœur afirmant que les metàfores, a diferència dels textos, poden ser identificades per llur longitud mínima, pel context; o per llur condició de «mot».¹⁷ La qüestió de fons era, per Ricœur, si els problemes hermenèutics que planteja la interpretació estan inclosos en la metàfora. Sembla que, per ell, tot discurs és un esdeveniment que cal contemplar, i la metàfora segueix aquest guió.¹⁸ I aquí la metàfora obliga a recordar que el discurs implica una polarització de pro-

---

sant relacional de les paraules: *Fer coses amb paraules (To do things with words)*, de John Austin, s'ocupa d'això.

14. Convé tenir present l'afirmació ricœuriana esmentada a la nota 7 sobre el llenguatge polític, en què ratifica el llenguatge conflictiu i consensuador (*Lectures I, op. cit.*, p. 167).

15. Paul RICŒUR, *Soi-même comme un autre*. Paris: Seuil, 1990, préface, p. 34.

16. Paul RICŒUR, «La métaphore et le problème central de l'herméneutique», *Revue Philosophique de Louvain*, tome 70, núm. 5, février 1972, p. 93-112. Posteriorment recull algunes de les idees exposades a *La métaphore vive (III Étude: La métaphore et la sémantique du discours)*. Paris: Seuil, 1975, p. 68-116.

17. Paul RICŒUR, «La métaphore et le problème central de l'herméneutique». *Revue Philosophique de Louvain, op. cit.*, p. 94.

18. *Ibidem*, p. 95.

posició i acte il·locucionari, de referència a la realitat i als interlocutors; o d'identificació singular i predicació general, de semiòtica i semàntica, de semàntica i hermenèutica.¹⁹ La metàfora obeeix, diu Ricœur, a una acció contextual que posa en interacció diferents camps semàntics, i genera una nova significació que, afegida a la polisèmia de les entitats lexicals, deixa de ser viva i passa a ser morta.²⁰

Els símbols són elements referencials inscrits en les metàfores que re situen en els contextos situacionals allò no ostensible del món i constitueixen l'hermenèutica del jo en el món, un jo finit i làbil.²¹

A *Temps et récit I* (1986), Ricœur —que insisteix que aquesta obra i *Métaphore vive* foren pensades alhora— té clar que la narració és una mena de metàfora en moviment o metaforització de l'acció, transformant el temps en temps humà, com si la narració reflectís l'experiència humana del temps.

Per Ricœur, l'hermenèutica no és, doncs, una mera teoria interpretativa. La interpretació (*Auslegung*) per Ricœur va més enllà dels costums, prejudicis o creences, perquè «Ella consisteix en una explicitació, un desenvolupament de la comprensió (*Verstehen*); el que és explicitar, és el sentit “en tant que” característiques de les articulacions, de la situació i de la comprensió».²²

A *Le conflit des interprétations*²³, Ricœur diferencia el *signe* de *le mot*, que ell pensa que no s'han d'oposar, sinó

19. *Ibidem*, p. 97.

20. *Ibidem*, p. 99.

21. Ressona aquí *Finitude et culpabilité. I (L'homme faillible)*, de 1960.

22. Paul RICŒUR, «Interprétation» (1989), *Lectures 2. La contrée des philosophes*. Paris: Seuil, 1992, p. 454.

23. Paul RICŒUR, «La structure, le mot et l'événement», a *Le conflit des interprétations. Essais d'herméneutique*. Paris: Seuil, 1969, p. 88.

que el primer apunta al «significant», mentre el segon apunta a la cosa-significada; de manera que el primer té relació amb el «sistema» o llengua –de regust estructuralista–, mentre que el segon adquireix significat en la frase i discurs posterior.

Les referències de Ricœur a Noam Chomsky i a Gustave Guillaume indiquen que Ricœur valora l'acte d'usar la paraula en la llengua –serà «l'événement»– de què parli el filòsof, com a formes de discurs en una «gramàtica generativa» (parla del lingüista Guillaume), en què es van afegint significats en augmentar les paraules. Afirmar Ricœur: «Més particularment, el nom i el verb són categories del discurs gràcies a les quals els nostres signes són en certa manera transferits a l'univers, sota l'aspecte de l'espai i del temps. Acabant “le mot” en nom i en verb, aquestes categories converteixen els nostres signes en capacitat de tractar el real i les guarden de tornar-se a tancar en l'ordre finit, tancat, d'una semiologia».²⁴ Com afirma Ricœur, en donar relleu al discurs i no a la llengua, obre el camí del llenguatge sobre la realitat; i aquí enceta la semàntica i apareix la significació, de manera que «Cal concloure que le mot nombra, en el mateix moment que la frase diu... Els *mots* són els signes en posició de *parole*. Els *mots* són el punt d'articulació de semiologia i de semàntica, en cada esdeveniment de paraula».²⁵ Per tant, hom dirà que el mot és una mena de convertidor mutu entre el sistema i l'acte, entre l'estructura i l'esdeveniment; en la mesura que és un valor diferencial. I, d'altra banda, l'acte lingüístic té significat per a un sistema o estructura.

Aquest mateix pas clarifica la metàfora i la polisèmia dels mots a què dona suport i que atorga carga simbòlica al

24. *Ibidem*, p. 91.

25. *Ibidem*, p. 92-93.

discurs. Això explica per què Ricœur considera que «el *mot* sembla el punt de cristallització, el nucli de tots els canvis entre estructura i funció. Si té certa virtut d'obligar a crear nous models d'intel·ligibilitat és perquè ell mateix està en la intersecció de la llengua i la paraula, de la sincronia i de la diacronia, del sistema i del procés».²⁶ En darrer terme, el llenguatge, que depèn de l'acte de parlar i de la frase, del dir, mostra el seu misteri. Ricœur diu que és «obertura» al món.

Soi-même comme un autre centra el paper del llenguatge en mostrar la inoperància del *cogito* a l'estil cartesià, fonamentador d'una veritat absoluta; ja que el llenguatge porta al si dependent de l'altre de si, que condueix, com observa Ricœur²⁷, a l'oposició immediata al *cogito*. Al nostre parer, aquí apareix una balbucient justificació dels drets humans, en posar en relleu l'actuar humà (que no determinant) com quelcom fonamental en l'hermenèutica de si,²⁸ advocant en el darrer capítol del llibre (el desè) la polisèmia de la veritat o segell ontològic de l'acció.

El mot rellevant que el pensador divulga és el de l'*atestació* (i la *confiança*), que no reivindica la garantia de veritat, sinó que sintetitza més aviat elements de fragilitat i sospita; de manera que proposa el *testimoniatge* i la *confiança* en el dir i la imputació que la narració implica. L'atestació, doncs, és una mena de seguretat compromesa activa i esperada; i respon a la qüestió del «qui» es compromet i actua en fer atenció al mot del testimoni.

26. *Ibidem*, p. 95.

27. Paul RICŒUR, *Soi-même comme un autre*, op. cit., préface, p. 30.

28. Com sabem, l'any 2023 es compleixen 75 anys de la *Declaració universal dels drets humans*, i els diversos indicis del personalisme comunitari parlen d'allò que la mateixa Simone Weil en deia l'exigència o «deure» davant de l'altre, cosa que forja drets.

Epíleg

La distinció ricœuriana signe-símbol, *parole-mot*, explicar-comprendre, conflicte-consens, esdeveniment-sentit, llenguatge polític-retòrica i interpretació-ontologia ens recorda l'aposta de Ricœur per l'acord i la voluntat intel·lectual d'harmonia.²⁹

En la vida col·lectiva, la sociologia de masses explica la lògica del llenguatge en termes d'eficàcia social, i altera aquesta per la fascinació i difusió de certs esdeveniments, juntament amb la irresponsabilitat de l'individu, establint-se les fal·làcies del llenguatge (generalització precipitada, falsa causa, ambigüitat,...) en la base locucionària i perlocucionària.

La paraula com a «mot», doncs, serveix per ser interpretadora en tres temps:

- Per situar-nos, fixant el nostre terreny.
- Per ser receptius al que ens diuen i escollir la «lectura» que en fem.
- Per proposar la via i l'objectiu a què aspirem.

La gestió del llenguatge és «la» activitat filosòfica, en tant que sap manegar situacions conflictives (*El conflicte de les Interpretacions*) o «via llarga» a què Ricœur al·ludia i que volia dir que sap apropar persones.

29. Quelcom que el mateix pensador afirma insistentment quan parla del seu pensament globalment. Ricœur a *Philosophie de la Volonté. Le volontaire et l'involontaire*. Paris: Aubier (Philosophie de l'Esprit), 1950, *rebutjava de ple* el monisme i el dualisme, que els va reconciliar (dotze anys després) a *Philosophie de la Volonté. Finitude et Culpabilité I (L'homme faillible)*. Paris: Aubier (Philosophie de l'Esprit), 1960. I aquest procés mostrava, en paraules d'ell mateix «*lo que yo creo que es mi preocupación dominante, la de integrar antagonismos legítimos y hacerlos trabajar en su propia superación*» (Intervenció de Paul Ricœur en el Symposium Internacional sobre el seu pensament de Granada de 1987: «Autocomprensión e historia» a *Paul Ricœur los caminos de la interpretación*. Barcelona: Anthropos, 1991, p. 30).

La paraula no és, certament, la veritat, però sense paraula no és pensable l'accés al que sigui veritable (excloent, doncs, la incertesa). I sense allò que sigui veritable no es pot parlar de confiança o d'esperança. I conclourem que, si cal la paraula, és notori que cal la interpretació i l'hermenèutica en el sentit ricœurà. I saber gestionar tals interpretacions diverses en conflicte vol dir, en la posició de Paul Ricœur, que s'acosten persones malgrat les discrepàncies; i aquesta és, en la meua opinió, la gran aspiració de l'activitat filosòfica de Paul Ricœur i també meua.

